

DRAMATURGIYADA DIALOG VA MONOLOGNING BADIY FUNKSIYASI

Yusupov Muhammadsol

Annotatsiya: Mazkur maqolada dramaturgiyada dialog va monologning badiiy funksiyalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Unda dramatik asarlarda dialogning syujet rivojidadagi o'rni, qahramonlar o'rtasidagi ziddiyat va munosabatlarni ochib berishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, monologning qahramon ichki dunyosini, ruhiy kechinmalarini va muallif g'oyasini ifodalashdagi o'rni tadqiq etiladi. Dialog va monologning o'zaro bog'liqligi, ularning dramaturgik kompozitsiyadagi vazifalari hamda badiiy-estetik xususiyatlari misollar asosida asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida dramatik matnda nutq shakllarining o'ziga xos funksional yuklamasi ochib beriladi.

Kalit so'zlar:dramaturgiya, dialog, monolog, badiiy funksiya, dramatik asar, qahramon nutqi, ichki kechinma, syujet, konflikt, kompozitsiya, nutq uslubi, badiiy tahlil.

Kirish

Dramaturgiya badiiy adabiyotning muhim turlaridan biri bo'lib, unda voqelik asosan sahna uchun mo'ljallangan nutq shakllari orqali ifodalanadi. Dramatik asarlarning o'ziga xosligi shundaki, ularda muallif nutqi cheklangan bo'lib, asosiy badiiy yuk dialog va monolog vositasida amalga oshiriladi. Shu bois dramaturgiyada nutqning ushbu ikki shakli nafaqat kommunikativ vosita, balki badiiy-estetik va kompozitsion funksiyani bajaruvchi muhim unsurlar hisoblanadi. Dialog dramatik harakatning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida syujet rivojini ta'minlaydi, qahramonlar o'rtasidagi munosabatlarni ochib beradi va konfliktni yuzaga chiqaradi. Monolog esa qahramonning ichki

dunyosi, ruhiy kechinmalari va individual qarashlarini chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Bu jihatdan qaraganda, dialog va monolog dramaturgik matnning mazmuniy va shakliy yaxlitligini ta'minlovchi asosiy vositalardir. Zamonaviy adabiyotshunoslikda dramaturgik nutq masalalariga qiziqish ortib borayotgan bo'lsa-da, dialog va monologning badiiy funksiyalarini kompleks tarzda o'rganish dolzarb ilmiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi dramaturgiyada dialog va monologning o'rnini, ularning badiiy vazifalari hamda o'zaro aloqadorligini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

Dramaturgiyada nutqning asosiy shakllari hisoblangan dialog va monolog dramatik asarning mazmuni, kompozitsiyasi va g'oyaviy yo'nalishini belgilovchi muhim badiiy vositalardir. Ular orqali nafaqat voqealar rivojini ta'minlanadi, balki qahramonlarning xarakteri, ruhiy holati va o'zaro munosabatlari ham ochib beriladi. Shu jihatdan dialog va monolog dramaturgik tizimning ajralmas komponentlari sifatida qaraladi. Avvalo, dialogning badiiy funksiyasiga to'xtaladigan bo'lsak, u dramatik harakatni rivojlantiruvchi asosiy vosita hisoblanadi. Dialog orqali syujetning bosqichma-bosqich ochilishi, voqealar o'rtasidagi bog'liqlik va sabab-oqibat munosabatlari yuzaga chiqadi. Qahramonlar o'rtasidagi muloqot jarayonida konflikt shakllanadi va rivojlanadi. Ayniqsa, dramatik asarlarda qarama-qarshiliklarning kuchayishi ko'pincha aynan dialoglar orqali ifodalanadi. Chunki dialog jonli nutq shakli sifatida personajlarning individual xususiyatlarini, dunyoqarashini va ijtimoiy mavqeini aniq namoyon etadi.¹ Dialogning yana bir muhim funksiyasi — xarakter yaratish vositasi ekanligidir. Har bir qahramonning nutqi uning ruhiyati, bilim darajasi, tarbiyasi va ijtimoiy muhitini aks ettiradi. Shu sababli

1. ¹ V. G. Belinskiy. "Adabiyot haqidagi maqolalar". – Toshkent: Fan, 1984. 44-b

dramaturg dialogni qurishda til birliklaridan, uslubiy vositalardan, soʻz tanlash va gap qurilishidan maqsadli foydalanadi. Natijada har bir obraz oʻziga xos nutq individualligiga ega boʻladi. Bu esa tomoshabin yoki oʻquvchiga qahramonni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Monolog esa dramaturgiyada ichki psixologik tasvirning asosiy vositasi sifatida namoyon boʻladi. U orqali qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari, qaror qabul qilish jarayoni va shaxsiy mulohazalari ochib beriladi. Monolog koʻpincha dramatik vaziyatning keskin nuqtalarida qoʻllanib, qahramonning ichki dunyosini yoritishda muhim rol oʻynaydi. Bu jihatdan monolog dramatik asarning psixologik chuqurligini taʼminlovchi vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Monologning yana bir muhim xususiyati shundaki, u muallif gʻoyasini ifodalashda vositachi vazifasini bajaradi. Baʼzan dramaturg oʻz falsafiy qarashlari, ijtimoiy fikrlarini bevosita emas, balki qahramon monologi orqali ifodalaydi. Natijada monolog nafaqat individual nutq shakli, balki umumiy gʻoyaviy yuklamani tashuvchi vositaga aylanadi. Shu sababli monolog dramaturgik matnda semantik jihatdan juda muhim qatlamni tashkil etadi. Dialog va monolog oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik ham dramaturgik tuzilishda muhim oʻrin tutadi. Ular bir-birini toʻldiruvchi va rivojlantiruvchi nutq shakllari sifatida xizmat qiladi. Dialog tashqi harakatni ifodalasa, monolog ichki harakatni yoritadi. Bu ikki qatlam uygʻunligi dramatik asarning badiiy yaxlitligini taʼminlaydi. Agar dialog orqali voqealar rivoji yuzaga chiqsa, monolog orqali ushbu voqealarning ichki mohiyati ochib beriladi. Zamonaviy dramaturgiyada dialog va monologning shakliy va mazmuniy xususiyatlari yanada boyib bormoqda. Xususan, ichki monolog, oqim uslubidagi nutq (stream of consciousness), sukut (pauza) va yarim dialog shakllari keng qoʻllanilmoqda. Bu esa dramaturgik ifoda imkoniyatlarini kengaytirib, qahramon psixologiyasini yanada chuqurroq ochishga xizmat qilmoqda.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, dramaturgiyada dialog va monolog nafaqat nutq shakllari, balki dramatik asarning badiiy tuzilishini belgilovchi asosiy estetik kategoriyalar sifatida namoyon bo'ladi. Ular orqali asarning g'oyaviy yo'nalishi, syujet rivoji, konflikt dinamikasi hamda qahramonlar xarakteri mukammal darajada ochib beriladi. Shu jihatdan dialog va monolog dramaturgik matnning mazmuniy va shakliy yaxlitligini ta'minlovchi muhim vositalardir. Dialog dramatik harakatni rivojlantiruvchi asosiy kuch sifatida voqealarning uzviyligini ta'minlaydi, personajlar o'rtasidagi ziddiyatlarni yuzaga chiqaradi va ularni keskinlashtiradi. U orqali qahramonlarning o'zaro munosabatlari, ijtimoiy mavqei, dunyoqarashi va individual xususiyatlari jonli va tabiiy tarzda namoyon bo'ladi. Dialogning tabiiylik, dinamiklik va ifodaviylik xususiyatlari dramatik asarning ta'sirchanligini oshiradi hamda tomoshabin yoki o'quvchini voqealar jarayoniga bevosita jalb etadi. Monolog esa qahramonning ichki olamini ochib berishda beqiyos ahamiyatga ega. U orqali personajning ruhiy kechinmalari, ichki iztiroblari, qaror qabul qilish jarayoni va individual fikrlari chuqur psixologik tahlil asosida yoritiladi. Monolog dramatik asarda ichki harakatni ifodalab, voqealarning yashirin qatlamlarini ochishga xizmat qiladi. Ayniqsa, dramatik konfliktning murakkab bosqichlarida monolog qahramonning ichki qarama-qarshiliklarini ochishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Dialog va monologning o'zaro uyg'unligi dramaturgik asarning badiiy mukammalligini ta'minlaydi. Ular bir-birini to'ldirgan holda tashqi va ichki harakatning yaxlit tizimini yuzaga keltiradi. Agar dialog orqali voqealar rivoji va tashqi ziddiyatlar aks etsa, monolog orqali shu ziddiyatlarning ichki mohiyati, psixologik asoslari yoritiladi. Natijada asar ko'p qatlamli, mazmunan boy va estetik jihatdan mukammal shakl kasb etadi. Shuningdek, zamonaviy dramaturgiyada dialog va monologning yangi shakllari va ifoda usullari paydo bo'layotgani kuzatilmoqda. Bu esa dramaturgik nutqning funksional

imkoniyatlarini kengaytirib, badiiy ifoda vositalarini yanada boyitmoqda.² Xususan, ichki monolog, fragmentar dialog, sukut va pauzalar orqali ifodalangan ma'no qatlamlari dramatik asarning semantik chuqurligini oshiradi. Umuman olganda, dramaturgiyada dialog va monologning badiiy funksiyalarini o'rganish adabiyotshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo'lib, bu yo'nalishdagi tadqiqotlar dramatik asarlarning mohiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Mazkur maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, dialog va monolog dramaturgik matnning nafaqat shakliy unsurlari, balki uning g'oyaviy-badiiy tizimini belgilovchi asosiy komponentlaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arastu. "Poetika". – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2010.
2. Abdurauf Fitrat. "Adabiyot qoidalari". – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
3. Ozod Sharafiddinov. "Adabiyot – hayot darsligi". – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.
4. Izzat Sulton. "Adabiyot nazariyasi". – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
5. M. Baxtin. "Estetika slovesnogo tvorchestva". – Moskva: Iskusstvo, 1979.
6. V. G. Belinskiy. "Adabiyot haqidagi maqolalar". – Toshkent: Fan, 1984.
7. Hegel, G. V. F. "Estetika". – Moskva: Iskusstvo, 1968.

1. ² V. G. Belinskiy. "Adabiyot haqidagi maqolalar". – Toshkent: Fan, 1984.
87-b